

גרשם שלום

דברים בגו

פרקי מורשה ותחייה

1981

עם עובד

מִתּוֹר הַרְרֵיִם עַל חִכְמַת יִשְׂרָאֵל

למעלה מעשרים שנה עברו מאז נשמע קול שופרו של ביאליק במכתבו אל ערפי "דבר", קול תרועה שבישר את הידוש פני חכמת ישראל השבה אל לשונה מגלוסה בין הלועזות המערבית. עשרים שנה עברו מאז הוקם בקיץ תרס"ד המכון למדעי-היהדות על ידי ח' הצופים כגריין ראשון של האוניברסיטה העברית, את וסימן לחידוש פני חכמת ישראל השבה אל ארצה. דברי-חזון קטועים, רמים ונשגבים, היו פורחים באויר עולמנו, מעל כל הר וגבעה ודרשו על המאורע שפירדונו נראה כה פשוט וכה ברור וכה מודחיק-לכת. וכי לא תתחיל עכשיו תקופת-חיות של אותה חכמת ישראל שגשגתה "גולה וסורה" נצטמקה ונצטמצמה לחור ארבע אמות, לא של החלכה אלא של הקבר, כדברי הוכחתו של ביאליק? וכי לא יקום חזון חדש מתוך המגע עם "קרקע עולם" של האומה, מתוך חגיגה המודיעת במקורות-נצח, מבניית ההווה אגב העלאת העבר ככות חיוני? מי לא הגביה עוף על כנפי החלום, כאשר זקנינו חלומות חלמו, ואנו הצעירים חזיונות חזינו? שכננו עמנו הסיר מעליה בגדי-אלמוניות, ומצין חצא חורה – ושבענו פשפופים עדי נשת. ומי איפוא קיצץ את כנפי החלום? דור אחד עבר, ויש שאנו משתאים ותורמים: וכי לפי ציפינו? וכי זאת היא המורשה וזהו היעוד? איה חבנין שאמרנו להקים, אותו בנין המעמיק עד השיתין של מציאותנו והוייתנו המרקיע שחקים מתוך לבנות בה את בית חכמת ישראל? מה איה אותה חזאת ומה סדריה? וכי לא רפו ידי חכונים? האם משנה אינו כשורת בבית החכמה והמדע ויש לחשוב מחשבות על בדין הבית? או שמא שגינו בראיה ונקטנו שופר בלא עת, כדרך הכסילים בירשלים מאן, ועדיין האויר הרוחני מעופש ואין המתדשות, נמצינו מכריזים על דבר שלא בא לעולם, על גאולת חכמת ישראל שלא התגששה כלל? אולי לא היה על מה להרע, ועל-כן אין גם על מה להתריע?

רבים מאתנו שואלים שאלות כאלה, מכפנים ומבחוץ, מהמשמחפשים עצמם בעבודה המדעית, ומהמתחילים מן הצד המבקשים תורה מפינו

מתוך לוח הארץ, תש"ה.

צוין. שינוי כביר בא בעקבות המדע הרומנטי בהערכת העבר ופחותו
הזהו: וקנה לכותה מייצגים ולשחזוריהם של בעלי מדע זה, שהופיעו לכתחילה
ככות היסטורי בעל כיוון מסוים וממנה לאומית מסיימת. בעלי המדע
הרומנטי בגרמניה ניתקו את קשריהם עם ההשכלה, וכוחה האדיר
בהעמדת בעיות והבהרתן לפי דרכם הכריזה את אנשי ההשכלה מבין
המלומדים להחגוג ולהכניס שינויים בעמדתם ולקבל מקצת סיסמא-
ותיהם בהחשפת ההתקפה הרומנטית. הפקידו הפוליטי של מדע זה,
היה ברור וכולט. אינן אמר שמדע זה היה משולל סתירות משלו -
אדרבה, כאלה היו גם הן, והמתחממות בין המגמות הריאקציוניות
והליברליות במחנה זה יזכרו, אבל לא סתירות אלו הן שגששו חשבות
בחכמת ישראל הצעירה.

ואילו לחכמת ישראל זו שלוש סתירות משלה, שנתעמקו והלכו עם
התפתחותה הקלאסית וטריטוריה בלי למצוא כל פתרון פורה עם שינוי
המסבבות ההיסטוריות במעמד הציבור היחיד, סתירות אלו הן שגרמו
לפרצופה הרומנטית של חכמה זו. מידה שגם היום עוד נוטים להעלים
עין ממנה (כל כמה ששורחיהם בעלי חכמה זו להודות על ההיסטוריה של
חכמתם בכלל). ואלו הן:

א. הסתירה בין חכמות החזרות על "מדע מהנה" ואנטיקטוב, שאינו
אלא ניסיון של המדע בכלל ואין לו כל תכלית שמוחצת לו - ובין העובדות
הכוללות של התפקיד הפוליטי, שמדע זה בא למלא, ביקש למלא,
והתקבל על דעת הציבור כדי למלאותו. וכמה מורה המונח זה של
מלומדים שכל עבודתם מוכיחה שרצו ליצור מכשיר פעיל במלחמה
והתודים לשינוי-זכויות ואף השתמשו במכשיר זה השכם והערב בייכור-
הם; וגם כל זה עוצמים הם את עיניהם, לכל תראינה את התכלית
העיקרית הזאת ביניהם בהירות, ומכירים וחורגים שאין מבקשים אלא
את החורה לשמה. תכלית פוליטית זאת היא שקליקלה מלחמה לא
שמה. הדיון בדיון בכמה נושאים גדולים. יש מלומדים שבאמת לא
הכינו כל ימיהם מה תפקידם וניסו לחוסם לעשות עבודתם על-פי
הכוחות, ויש רבים שהבינו יפה לאן היו פניהם משרות וכל דבריהם
על המדע שאינו משמש כל תכלית שמוחצת לגבול ואינו משרת שום
אנטרסית - כולם מן השפה ולחוץ. אויבקיטיות כזאת לא הייתה ולא
יכלה להיות, וסליחתו של רש"י על גירות התנ"י אינה כלל החשודה
והחדה שנגמרה מפני דרכי שלום. יש גם חכמים שעמדו על הסתירה

ומהאכזבים על שמעיהו אכזב. קמו מסורי הקוראים שלנו והכריזו
קול עם נדדה שלא מצאו את מבושקם אצל בעלי החכמה הזאת,
ומה גם אצל חכמי הר"הצופים וטענות רבות בפניהם: לא המצאנו להם
את הכלים לעבודתם ולא הכשרנו מכשירים, התחשנו לחזון הגדול
של בנין אמיתי ומוצק, של כניס הירושא והארת הערכים - ובמקום
זה נשארונו מנומקים מעידנו האמיתי ומתפקידנו העיקרי. יש החוששים
שתקענו יתדותינו במקום לא נאמן ושקענו במחקר-יסק שאין בהם
מעוף, ובכלל פורדנו את זהב הכירוים הגדולים והבעיות המרכזיות
לפרוטות של חקר פשוטות.

זו היא האוירה ואילו השאלות. וכדאי להודות קצת במצב הערניים,
במצב שמצאנו ובמצב שיצרנו. ואמנם יש כמה להודות. מרובים המשפ-
טים הקדומים על חכמת ישראל ומפקידה אפילו בקרב בעליה, ומכל-
שכן בציבור. מראית-העין עלולה גם כאן להטעות. יש כאן בעיות
הנראות פשוטות ואין מרגישים כמה קשות ומסובכות הן. ויש גם,
לחישך, לא מעט ממשותק האינוטריסם המדעי החוגג, בקפדנות ובשקדנות
שאין דוגמתן, את פולחן האפס. אך מה נחריש? והלא אמרנו שבשקדנות
דמשיאה הנסתרות ייעשו כנגלות - ואפשר מן הדיון הוא שגם הנגלות
ייעשו כנסתרות? ובין שנאמר זאת לשבח ובין לנגאי - הלא אמת היא
שהנגלות שבמלחמה חכמת ישראל יש בהן מן הנסתרות.

ב

אין להבין, לדעת, את התפתחותה של חכמת ישראל אלא מתוך
חשומת-לב לסתירות העמוקות, ואם המצא לומר: למתירות הדיאלקטית
המיוחדת הטבועה בה מאז ראשיתה. סתירות אלו נחננה אותה
בקלסתר פניה, וכפרט אצל גדוליה וגאונים במאה התשע-עשרה. את
תפקידה ככות היסטורי בחולדותינו קשור בסתירות הללו שבמחנותיה.
חכמת ישראל נחננותה בקשר עם הרומנטיקה המאוחרת בגרמניה
וספיקותיה המדעיים. נצחנותותיה המדעיים הנכבדים של האסכולה הרומנ-
טית בשדה ההיסטורית, הפילולוגית והפילוסופית, הם שעוררו את
אנשי "האגודה לתרבות ולמדע של היהודים" שהרות חזיה שבה היה

1 אין כאן מקום לציגם הערות. אך אי אפשר שלא לזכור על המקורות
החשובים שנסתחו ביד י. ריכטוב: "ביכורי תחילת", ובדין י. אוקי:
"ספרות מדע היהדות מביחנה תולדות חרות". שניהם הופיעו בגרמנית
בעתהים שקשה להגיע אליהם היום, וכמעט שנגמנו. והכל.

עשמה אותם חשודים על גיבורי היסול היהדות מבחינה לאומית. המקומיים להשיג את שחרורם הגמור כיתה דאויסית בתוך חברה דאויסית. שמא ממכוננים דוקטורים עצירים אלו, המבקשים לעסוק במדרשים ופיוטים והוגים מומי-הבינים ובאלף ענינים נשכחים, שמא ממכוננים הם להשרות אור על מה שמוטב לשכוח חיש-מהר. שמא אין פניהם לחיסול בלבד?

ג. ואמנם כן - במקרה זאת נתגלתה באמת הסתירה העיקרית והעמוקה בכל התרבותה הגדולה הזאת של חכמת ישראל: המגמות המשמרות והמגמות המחולות במדע זה כרוכות אלו באלו. הביקורת ההיסטורית כשיטה מדעית ממיצא אינה יכולה להימנע מדיאלקטיקה זאת לפי מהותה. תפקידה ההיסטוריוגרפי - ואין ספק שתפקידה הטבעי והבולט לעין הוא דסטרוקטורי - יכול להפך מניה וביה: לשחרור של גושי נתונים או ערכים המשנים בבתי-אחת את כל הפרספקטיבה, שחרור המעלה בלי משיגים שרירי עבר לסגלים של חיים מופלאים. המבקר ההיסטורי עליו להחושב כל רגע עם האפשרות שיפוע גם כשמו, במפנה הקרוב של דרכו. והיא שנתנה דוקא גורלי המדע הרומנטי את גורלם: ההבנה העמוקה בפעילות זאת שבדרכם, "הדרך שהיא חכמה מן ההולכים בה", כדברי המשורר לגבי דידם אין כל חסרון בדרך פרצפיות זו: הרי הם, שלבניות האומה נכונות, לא הרגישו את עצמם כמכוננים. בתוך עצמם הם יושבים והביקורת ההיסטורית היא להם השיטה הדיאלקטית של כל בני אמינו. אבל כמה שונה מעמדה של חכמת ישראל לגבי דיאלקטיקה זו, וכמה גורא הפרדוקס: הכרתם ההיסטורית לא התירה לבעלה את השימוש החיובי הגלום בשיטתם, והמדע הרומנטי רשומתו מופיעים אצלם בטקס מבהיל של קבורה.

ומאלף המקרה הייצא מן הכלל של רנ"ק, כמה מוטעים דברי סופרינו היום כאילו רנ"ק השפיע באמת השפעה מוחשית על דרכי חכמת ישראל. לאמיתו של דבר לא היתה לו שום השפעה על דרכו של המחקר בדרך של אחריה, ולשוא תחפש את רישומי אצל אנשי העבודה המדעית - מי יאמין היום, שהעבודה הגדולה ביותר על י' אברהם אבן עזרא אינה מוכיחה כלל שישנו פרק "חכמת המסכן" אצל רנ"ק ולא מתוך רצון רע דוקא. מהמשיכלים שהשתעשעו בספרו במזרח רק מיעוט שבמיעוט היה שותף לעצם העבודה שגשגה, ושום דבר במהלך התפתחותה של חכמת ישראל במשך המאה התשע-עשרה לא היה משתנה אילו היה "שורה גבורי הזמן" נשאר בגוויה. זוהי עובדה שאינה

וניסו לטשטש אותה, ונחמה אותה בפיהם לומר שבקשת האמת המדעית לשמה מבאה בנפשה, על-פי איזו החאמה גורלית, גם את תשירות לענין הטוב של מעמד היהודים בחברה. ומתוך שתלמידים היו, ברמה להם שתורתם נתקיימה ומלאכתם נמכרה, ולא הרגישו בהתעוררותם המשוננת, המטילות תדהמה על כן-דורנו שדבריהם מודגמים ליד.

ב. גדולה מזו הסתירה השניה הנוגעת כבר לעמקי הדברים ואינה תלויה כלל ברעמת וברצונם של אנשי-המדע. זוהי הסתירה בין שיעור קומתם הרוחנית של רוב גדולי חכמה זו ובין האדיאלים שבישגם דגלו. אנשים אלו משפילים היו, וכל הפחזס האנושי שלהם שאוב היה מבית-מדרשה של ההשכלה הרציונל-איסטיית, ולפי עצם טבעם לא יכלו מעולם להתכונן להשקפותיה ולהערותיה השכלתניות. הרי כל תקוות ישראל כרוכות היו בדרך הזוהר בנצחון המגמות הללו, וכל בית ישראל במערב הלכו לאורו. תודע הרומנטי שימש תפקיד אנטי-יהודי, וטעמים מצוינים היו להם ליהודים לפחד מפניו. אבל תכנית שחושפניו בה מיסדי חכמה ישראל בפני הציבור, הרי היא תכנית רומנטיית, אמנם בנוסח מתון ומטושטש במקצת, אבל בכל-זאת רומנטיית היא ורומנטיית שמה. יחס חדש לעבר, העלאת היוז והזהר הנסתר על העבר באשר הוא עבר, הערכת המקורות באור מיוחד ומתוך ההתשובות בכותות עממיים, וכללו של דבר: הפנייה לחקר העם והאומה (הבולטת עוד כל-כך בתכניהם הראשונה של צונץ, שלא לחינם לא בוצעה לעולם) - בכל אלה מופיעים קיום יסודיים של יחס רומנטי לבעיות מדעיות. תכנית כזאת היתה יפה אילו היתה מכוונת לבנין האומה היהודית. ומה פלא שבאה כזו התנועות כפולה: התנגשות בתוך המגמות של אנשי-המדע עצמם המובילה לחוסר יציבות בשיטתם, לפרדוקס ולסילופים, מפני שאינם יודעים כלל, היכן הם עומדים, ואם את האומה היהודית זאת העם היהודי הם רוצים לבנות בעבודתם, או להיפך לעזור בה לפירוקם; וכן התנגשות עם הכוחות המכוננים את התבונה היהודית במערב. אלה התחילו באי-אמון צמוק לכל התכנית הזאת הודו לרוחם לגמרי ותלונתם התמסדה של גדולי החכמים על אישיותם הגמורה של מנהיגי היהודים ופרנסי הקהילות לגבי תכניהם אומרת דרשני. היא מעידה עד כמה לא היה אמון מצד כוחות ציבוריים חשובים, המעוניינים במלחמתם הפוליטית של היהודים, במדע רומנטי של היהדות ובשרות שיובילו להפיק ממנו להגשמת תכניהם. הם אנשי-המדע הציגו את עצמם כלוחמים ואף כחלוצים למלחמה הפוליטית, אבל דורפרפוזיותם

של עבר מפורקים סביב, וגם למפלצות אלה יש לשון לחישה משלהן. ויהודי רוצה להשתחרר מן עצמו, והמדע של היהדות הוא לו טקס של קבורה ובהינתן שחרור משול הרובץ עליה. הנה להם לדורות הבאים, יגמרו המשחק האיום וישובו הקליפות הללו המפרידות בינם לבין החיים. יתנו העבר ויקברו. יש ואמת עומד במקום בפני רחוקות זאת המרימה את החפשות ומציאה את העובדות מסביב השתלבותן ההדדית, מבררת ומלכדת ומנקת את העבר מאבק הדורות ומחולמת הכובים ומחכות חיפה של האגדות - והכל לשם קבורתו הסופית.

צד "החיות" זה במשך גוף חכמת ישראל בולט בכוון מבעית בשלושה אנשים שלדעתו "הימנעו" שבהם לא הערד כראוי: אצל צונץ, שטיינשניידר וגייגר. אין כל פליאה בשנאה הכבושה שביניהם ובין גרץ, המשכיל הרומנטיקאי שנואר נאמן ליסודות המדע הרומנטי והסיק ממנו את המסקנה הטבעית גם מבחינה קונסטרוקטיבית.

מורה אני שדומותיהם של צונץ ושטיינשניידר משכו אחרי מאן. אמנם שום דבר רציני לא נכתב על-אודותיהם - מה שנכתב, על-ידי קצטנרוth נכתב, ולחלף אין קץ - אבל תקיפתו שערך יבוא יום ואחד מגלויי-השיעור יתעורר ויצייר לנו את דמותו דיוקנם האמנותי של שרי-החכמה הללו: פסיכולוגיה היסטורית של נשמות מקליפות הנוגה. אינני חושב שיש כדוגמתם בחכמת ישראל. לא בשל היקף ידיעותיהם החברת ורעיות עולם - אולי היקף זה מנע מהם כמה ראות לעומק - ובראי לא בשל כוח הרצאותם - הרי כוח לא היה להם כלל. ליצני הדור אמרו על שטיינשניידר שמועלם לא כתב משפט שיש בו שם ופועל ושיעור משפט מסודר. באמת אהב לכתוב הערות המצטרפות לחמש מאות עמוד וקרא לזה ספר. וסגנונו הבאוויקי של צונץ במחצית השנייה של חייו מפורסם בין היהודים, וכבוד חכמים וסתר דבר: אבל בשני חכמים אלה יש מה שלא נמצא בשום מלמד מבני-זמנם ומן הבאים אחריהם: הם דמויות דימוניות באמת, המפוכחות הללו יחידים בדרום בהיעדר הגמור של סנסטימנטליות בגישתם לעבר. הם אהבו שופכים רוטב של הרגשות ויקות או בעלות דרגה בנוגית מאוד ושל התלהבות בטלה על כל חידושיהם, הם מדברים לענף ורק לענף, ו"עניינותם" מקנאות בפלאת בעיניו, לעתים מרגיזה וקורדת ולעתים מרגענת ומרסנת. יש בהם באמת תשעה סבים מאותה האסקיזה הרוח-

מקובלת היום, כי רב כוחו של המשטוש הסנסטימנטלי, אבל אולי מותר לקבוע פעם גם את האמת הפשוטה הזאת. רבי'ק לא השפיע מפני שספרו הגאוני לא התאים כלל, לכל הפחות בקיום יסודיים אחרים, לאינטרסים של חכמת ישראל בדורות היום, ורק עם שני האחרים ניצנץ גם יותר המשמון הנעלם.

בתקופה האחרונה נוטים אנו לפעמים לשישש יותר מדי את המגמות להחאבות היסטורית, לחיסול ופירוק. הפועלות בהשכלה היהודית, עשרה לברשים לבש חיש הממונה על החיסול הזה בארצות המערב, בגלוי ובסתר. ויותר מדי שוכחים אנו, שגם לחכמת ישראל חלק רב במגמות החיסול, ובתפקיד זה בעיקר נעשו בעליה מקובלים על דעת הכוחות העומדים בראש הציבור. אמת נכון הדבר: החיותות הללו לא המיד ברורות הן. הרומנטיות מתנקמת במשכילים הדוגלים בשמה ומעבירה אותם על דעתם. כל מיני מסוככות נחזו כאן. יש חכמים שבורר להם מה הם עושים והם עוברים למען החיסול והחוגים את טקס הקבורה במחשבת, דיבור ומעשה, כגון שטיינשניידר. ויש מהם שהסתגרו היא בנפשם ונתרסקו מתוך מתיחותה, כגון צונץ. כל היסטי-אות המדולות מאלות כאן פנים כפולות, לחיים ולמוות, ואין לך דוגמה בולטת יותר מהסנסטימנטליזציה של תולדות ישראל (ההופכות תולדות היהודים לתולדות היהדות), אשר דו-פרופוזיטה מתחלה יפה אצל רבי'ק מהו ואצל גייגר מזה. הרוחות שנתרסקו מבקשות את ההרחקות כדי להצדיק את עצמן. אך לא תמיד ביקשו להצטיין. דרכן של רוחות ערטיאיות לבקש את מנוחתן או בנף זר או בקבר. ורבים הסכימו או להסתלק, ופניהם למות. האופטיציזיות המפורסמת שברעותיהם שרר היא ומסכה - ומשנת הבא מסטרא-אחרא, מצד אחד לגמרי, מתחלה במשעיהם.

אפשר לומר: ביממה המטאפיזית של חכמת ישראל יש בה מן המפחית. רוחות שנותקו מגופן ונתערטלו חושות בישימון. שכנות הן לשדות החיים ובלקווי-עיינים מביטות הן לעבר עולמים. כמה מתאוות היו להתחלף שם אף הן, וכמה יצעות הן מנדודים של דורות חפשות לנוח. הרבה שבער בו ונידחו משערי החיים ושערי המוות והן נכספות לשנויה ובלבד שישתחררו ממעבד-הביניים, מן המיתונים המיוחד הזה של היהודי המתואר אצל היינריך היינה. אך איך יתור וקללה רובעת עליון מדורות, כעין קסם או כישוף שיש לבטל אותו כדי למות ולחיות גם יחד: הרי תחיכות-תחיכות של עבר משיק ומסוכן דבק בהן. קשיים

והמונן. כשרנו לצרחה ולליבון מזהיר הוא ויש בו אותו כוח סוברי, העושה את ההיסטוריון הגדול, לאנס את העובדות לשם קונסטרוקציה ולבאר הקשרים מתוך אינטואיציה היסטורית, כוח מסוכן ויוצר שהיה גם לגרץ - ושהסר לגמרי לצונץ ושטיינשניידר שאף אחד מהם לא מכר את נפשו במחירי הנחה היסטורית בעלת נכפים. אך מאזן ספרה נמוכה ומנושמת י"ה אינטואיציה זו, כמה גם ליברליזם זה שאינו ליברלי כלל, אלא מעין אפיטורית דיאסטית, ואזי לתן לחולות ישראל מעלבוניה של היסטוריוסופיה גלוחה-ליברלית זו.

לא מעט מן החשבון עם האומות עומד מאחורי מפעלהם האדירים. שלוש אלה לא אהבו כלל את הנצרות, ולא אליה פניהם מועדות כשהם מדברים על הסרת החומות המפרדות והבלטת המשותף בבני-אדם. האוטופיה של גרץ וגייגר, עם כל השינויים העמוקים ביז היסטוריה ושמירה, היא ליברלית אך אנטי-נוצרית. אבל כל אלה השלושה לא העלו על דעתם כי מפעלם ישמש זרע להתלבנות על ערכים יהודיים לאומיים שנמלטו על-ידם בלא ידיעתם, ומי היה מתפלל יותר מצונץ או שטיינשניידר אילו שמעו כי המזנים האלה יצאו מקבריהם ויקומו לחיות. אחד מלמדינו האחרונים של שטיינשניידר סיפר שהוא, הצעיר והמפעל למראה ספרותו והחליל דורש בפני רבו על החיה לאומית וערכים גורמים וכדומה, והישיש בן החששים ענה לו: אל-נא, אדוני; לנו אין כל תפקיד אחר אלא לערוך "קבורה הגונה" לכל זה.

7

רצוני לומר, איפוא, שפרישת חכמת ישראל אינה פשוטה כל-כך. יש בה סככים הטורשים במסביבות ההתחזות, סככים המשקפים את הסתירות של המציאות הזוהרת עצמה בדור הזה. לא הכל נהדרש בשטח הנגלה. יש היסטוריה נסתרת לתוכמה זו, ו"ספר צונץ" המפורסם - הסגור וחתום בירכתי נסתון אחד מחסני ירושלים - איננו "ספר הגנוז" החדיד בבית גנזיה. רבים מהיצירות המאירות והחזויות שבספרותנו נעשו, בפרספקטיבה של חכמת ישראל, אף הם לספרים גנונים. הפילז-לוגיה והפילוסופיה הרומנטית - מטה-קסם היה בידן מעורר ומחיה את נשאי מחקריה. בשטחים רחבים מאוד נהפך מטה-קסם זה בידי חכמה ישראל למטה-חולבים. הספרים הישנים כשבאו במחיצתה אספו נהמם. ומה שהיה שקוף ומבריק נעשה אטום וקודר.

נית הנרישת מן המלומד האדיאלי שחזרונה מורגש כל-כך בדבריו דור המשלפפים שבאו בעקבותם. כמה צננה יש בוהילי-המדע הלזן. אבל יש בהם גם "סטרא-אחרא" חזק. לפתע-פנאונים מתוך קריאה בדבריהם אחת מביט כאילו בפניה של המדות, ומשהו לגמרי לא-אנושי מביט אליה שלא נמצא את לבד מתוך חצי משפטים או מהערה צודקת. איזו שואה שלא מעלמא הדיו, איזה צינים גרדיניות. והביקף מתחלפת ואחז רואה לפניך עקבים שמטעמים הכמוסים עמהם עשו את עצמם קברנים והנשים ואפילו ספרנים, והחופשו כממדים המאספים עשבים בשדות העבר ומניבים אותם לכל יישאר בהם לשו חיים, ושמים אותם במשהו ספק-ספר ספק-קבר. שורות-שורות משהרעים קברי העובדות התנוטות, מסומנים במספר בית-הקברות-שכאילו אינו אלא המרות בלבד. המעצבות שעל גבי הקברים, הטכסט, כאילו כבר שקעו אף זה באדמה וכוה האחריות ונמחית הלשון - עד שפה ושם קופץ לקראתך רגום של עושי המלאכה המבטחים הלזן להודיעך שתומתם אינה ישרה ויצום אחם, והם יודעים לאהוב והם יודעים לשנוא. ספריהם, ספרי-המופת של חכמת ישראל לדורות, הם בחינת הקוסים למתים, אלא שלפעמים נדמה כי המחברים עצמם הם המיוקיים של ישראל סבא המרקיים בין הקברות ומבקשים את תיקונם... ניצוצות של נשמות גדולות מאוד מקליפת הגוה, מן העולם שחיים ומות משמשים בו בערבוביה.

מחומר גם יותר קורץ אברהם גייגר - בלי כל ספק המוכשר ביותר בין כל חכמי החיסול, עד כמה שבכשרונו יומדד איש. הוא האחד שידע לבנות בעולם התמורות בנין אדיר של חיות, לעשות את הפירוק לקונסטרוקציה מדעית שהכוב של "הרחויות הסתורה" משווה לה כעין בובאה של ממשות. אבל כאן הכל מתרחש עשר דרגות למטה ממקומם של צונץ ושטיינשניידר, על אף ההצלחה והבולטת ועל אף שטף הלשון המדברת גדולות. מגמת החיסול אצל שנים אלו כולה לפני רופנים, יש בהיליזם הנסתר שלהם ממידת האצילות והיא פועלת אצלם כראש יוצר - מי יוכל לקרוא את אגרוותיו של צונץ ואת הקוממוריו-צנאונים של שטיינשניידר הישיש בלי להזדעזע? יש בהם חופש פנימי מופלא, ואין לך דבר החזק מהלך-נשום מהסתגלות לעולם הבורגני. יש בהם מקשיטות-העורף של הדמוקרטי משנת 1848. וכמה שונה דרגתו של גייגר. רוחות מקליפות אחרות מרקדות כאן. מדבריו נודף ריח של צביעות גלוחה של יחירות גלחים ואמפיציה של

יחד מה שגורש מהם. הספיריטואליזציה והסניטמנטליזציה חגגו את נצחונותיהן. יוצא, איפוא, שהכמת ישראל כבשה לה את מקומה והשפעתה (הצנועה מאוד) בציבור היהודי המערבי עד כמה שהשפיעה במהדרה בורגנית, ובמדה ששירתה את תכליתיו (חזרות מאוד בעניני חיים). ידעה על הקדושה שנהגו ועל גדולי התורה שתפצו את אור ההשכלה ספקו של רגש הגאווה של דור שלא חשב ללכת בעקבותיהם ויצפה להשיגה הליברלי.

כוחה של חכמת ישראל זו לשנות דבר היה אפסי. על אף דברי ההתנארות של גרץ על תפקידה, כוחה להפריד היסטוריה חודרת היה מוגבה בהכרח על-ידי מסגרת המשפטים המקומים השונים שהיו כרוכים בהיסטוריוסופיה הליברלית, המשותפת לכל הזרמים. תמונת ההיסטוריה היהודית שנבנתה על-ידי מדע זה ובאה כירושה לדורות הבאים, נשאטת על-אח כל סימני הדור - ותמונת המהשבה היהודית, כפי שצוירה כאן, לא כל-שכן; רבים מהעובדים הזרזים הללו דומים בענינו כענקים בידיעות וכנוסטים ברשומה. ונראה שהיו מה שהדור ביקש.

ברם, מחיר גבוה שולם בעד ההישגים הללו. בתפרקה המתחזות בין יצר ההריסה ויצר השמירה, בין המרד נגד העבר הלאומי הטעון חיסול וההריסה והרומנטיות להחלות אותו עבר זו ומחוקק, ואפילו בין ביוון לעצמנו וביוון לעולם האומות. "כל הגדול מחברו, יצור גדול ממנו" - ומתחזות היצרים נתמנעתה אף היא ונעשתה בינונית ותשושת-כוח כשהועמדה על הבסיס החדש של המסלול הבינוני. מה רפה ובלתי-פורק היא המתחזות בין תמונות החדשות הללו של סניטמנטליזציה וספיריטואליזציה. סמל מכאן מרד וסמל מכאן גדולה - אין דיאלקטיקה לשאננות.

זהו פרצופה המטורתי, הידוע לכל (אף-על-פי שלא הכל רוצים לדעתו!), של חכמת ישראל כפי שנמסרה עד לפני דור אחד. אי-אפשר לומר שזו השכינה האומית האירי מעל קלסתר פניה. ספק גדול אם האמת הייתה עם ביאליק באמרו, שהחש הקדמון של חכמת ישראל הייתה ההתנבחות ללשון העברית, והיא שעשתה את בעליה ל"ממרי הדור" ואת תורת ישראל ל"עשר תורות". והרי מעולם לא הייתה תורה ישראל מונוטונית ומאגמנט סמנון אחד כמו את, כאשר דברה בשבעים לשון; והרי כל חקנים השליליים המתגלים לעינינו היום, כשאנו מסתכלים בחכמת ישראל זו של אבותינו - כולם בולטים ללא כל שינוי גם בספרות המדעית המתובה עברית, ומי יתפלא על זאת, לאור הליך-

לקריא במחלוקת כבוד החכמים: אורגיה של בינוניות. בינוניות של מידה, לא של מעמד - אף-על-פי שגם זו הלכה וכבשה עמדה אחרי עמדה, ו"המסלול הבינוני" (בנוסח ברסלאו ובנוחה) נתגבש. רבים משבחים כיאותה של אסכולה מדעית זו גם היום - והלא באמת ציוו דבר לדור אחרון, ידעה עשייה של עובדות ובידורים, ידעיות ובידורים, רשימת העבודות והטאיה - מי יזכיר? המסלול הבינוני הנה הופיע כקו-הנסיגה הכסטה ביותר של "מדע היסטורי ופוזיטיבי" מפני התקפת המגמות הסותרות הללו המרסקות אותו, כקו נסיגה של חכמת ישראל המנסה להתגבר לתנועה הדאקטית שבעורקיה על-ידי השכתחה וטשטוש. ודאי לציין שעם הנצחון המפולט של ה"juste milieu" בתחבירה היהודית המערבית נמשכו בהכרח גם באי-כוח המדעיים של הרפורמה הגלויה אל המסלול הבינוני הזה, ושיעור-קומתם הולך ומידולל, ולבסוף אין בין הדיקלים ובין "המתקנים שבין המתקנים" ולא כולם, מבחינת גישתם המדעית.

ה

הסתירות שדיברתי עליהן קבעו את מקומה של חכמת ישראל ככוח עצמאי שבקש להשפיע מצדו על מהלך הדברים בעמנו. סתירות אלו מסבירות גם את העובדה - אני אומר עובדה, אף-על-פי שלא הוכרה כלל על-ידי ההיסטוריונים - כי הכוח ההיסטורי שבת, שהיה מרוסק בין מגמות של בין בנת ישראל ושל חיסול מבנים, היה קטן הרבה מכפי שהשכים בדרך-כלל ומכפי שארץ הבאים אחריו תפצו שנאמני. עד כמה שוכחה להשפעה כזאת בכלל, הרי היא כאה מחור נסיגתה האידאולוגית אל המסלול הבינוני, מחור הפיכתה לשופרה של בעל-ביתיות אורחית שסיסמאות ברורות של חיסול או של בנין מרגיזות אותה במידה שווה מפני שהיא רוצה לישון (לכל הפחות בשטח פעולי-חיה היהודית). שיהא זאת נקראת בשם התקדמות מתונה, שמירה אגב תיקון וקריאה בזה. תפסולת של הפתוס הרומנטי, כלומר: הסניטמנטליזם והעריפול עשו שמות בנשמות ונעמדו בעיני דור זה לא פחות מהתפסולת של הפתוס ההומניסטי והרציונלי, כלומר: תקוות האמונה, הצדופה במשהו אלהי (קשה מאוד לקבוע "משדה" זה) אגב נחזקה מיסודותיה הארציים (שפירושם יכול היה להיות שונה מאוד). על-כן עודדו כאן את שני הפתונונים הללו במדע, ולא קשה היה לבעלי-החכמה לכוון

לְיוֹמָאֵת. כִּמָּה מִשְׁוֹא-פְּנִים לַעֲשִׂירִים לַקְצִינִים בַּעֲמֵם יֵשׁ כֹּאן וְכִמָּה פֶּחַד מִפְּנֵי בִירוֹר חֲשׁוֹנוֹת אֲכֹרִיִּים.

הַמַּעֲשֵׂת הַדְּמוּת עַד כִּדֵּי גִבּוֹהַּ שֶׁל חוֹפְשׁוֹת שְׁאִינָן הוֹלְמוֹת אֶת חוֹרֶה וְהוֹתְקֵמוֹת לִפְי הַנְּחֻמָּאוֹת שֶׁנֶּעֱשׂוּ מִקְבֻלוֹת בִּמְהֵרָה שֶׁעֲבָרָה. כִּד נִוצְרָה וְאִשְׁלִיָּה שֶׁל קוֹ הִסְטוֹרִי גְדוֹל, הַמְדֻגֵּם בְּתוֹלְדוֹת יִשְׂרָאֵל אֶת חוֹרֶה הַפּוֹרְגֵר בְּכֻלָּל.

אֵלֵּי הֵן הַנְּסִיחוֹת שֶׁהֻקְנוּ לְמַדֵּ הַיְּהוּדִי אוֹפִי כוֹלֵט שֶׁל מַדֵּ נִרְוִי אֲבֵל סָרִיס. פֶּה וְשֵׁם הַמַּצָּא עוֹד גּוֹבְרִין יוֹהֲדָאן, אֲבִיר־לֵב הַרְחוּקִים מִצְדֻקָּה וְהַשְׁנֹאֵם מִשְׁוֹת וְאֵף אוֹמְרִים וְאֵם, אֲנִשִּׁים הַמּוֹצִיאִים עוֹד מִן הָאוֹרֶז־טֶצֶה הַכְּלִיָּת שֶׁלָּהֶם מִשְׁמָנוֹת לִחְמֻמָּה. כִּמָּה אֲחֻבִּים וְכִמָּה בְּרוּרִים בַּעֲנִינֵי שׁוֹנָאִים גְּדוֹלִים כֹּאֵלָה (כִּנּוֹן גֶּרֶץ אוֹ יוֹשֵׁעַ הַשִּׁיל שׁוּר) שֶׁכּוֹתֵם אֲתָם - לַעֲמֻת אוֹתָהּ אֲהָבָה תִּשְׁוֶש־תִּכּוֹת וְהוֹבֵקָתָ אֶת כָּל הַזֵּרֵמִים וְמוֹשְׁכַת חוֹט שֶׁל חוֹ עַל כָּל קוֹחִלָה וְכָל מִשְׁפָּחָה וְאִינָה יוֹדֵעַת גְּבוּל בְּהַתְפַּעֲלוֹתָהּ עַל לֹא דִבֵּר, אוֹתָהּ סִנְטִינִימִטְלִיָּה מַחֲסֶרֶת שֶׁל יוֹד קוֹיִפְמָן. וְהָלֹא יוֹד קוֹיִפְמָן עַל לֹא דִבֵּר, כִּשְׁרוֹן מוֹחֵר הִיָּה, וְהַעֲשִׂים כִּמְהֵרָה בְּתוֹקֶר בְּדוֹדוֹתָיו וּבְדוֹדוֹתָיו וְהוֹקָא בַּעֲדוֹתָיו כֹּאֵלֵּי מִקְוֵפּוֹת כָּל הַמַּגְמוֹת הָלֵלִי שֶׁהֵן פְּסוּלֹת הַמַּדֵּ תִרְמִנְטִי. מַדֵּעַ הוּא מוֹפִיעַ אֲצִלֵּי בְּמִלּוֹא כִּיחֻוֹת הַחֻוֹת הַחֻוֹת, (לֹא כִכּוֹת בּוֹנֵה הַלִּילָה), כֹּאֵלֵּי כִכּוֹת הַחֻוֹת מִקְרִיצַת הַעֵץ אֶל הַחֻוֹתֵי, אֶר אֵין לְהַכְתִּישׁ שֶׁהַגִּיעַ גַּם לַקֶּצֶה הַשֵּׁנִי. לַקְרִיטוֹרָה פְּסִיכִיכִי-רִמְנִטִּיָּה. עַל אֲפִסְתָּהּ הַחִיאוֹלֹגִיָּה שֶׁל חֻכְמַת יִשְׂרָאֵל זֶה, עַל עֲקֻרֹתָהּ מִבְּחִינָה וְחִית, אֵין לֹאֲבֵר מִלֵּים. (וְהֵא בּוֹלֵטֵת לַעֲנִינִים מִנִּיחֻתוֹ שֶׁל מַפֵּס וִינֵר בַּסִּפּוֹר הַמַּצּוֹן עַל דֵּת יִשְׂרָאֵל בְּתַקּוֹפָה הַאֲמִנִּיטִיכִיָּה). וְהַדְּבָר מִגִּבּוֹן: הַנִּיחֻקֹּת הַהִסְטוֹרִיָּה, זֹאת הַנִּשְׁמָה הַחִיָּה שֶׁל חֻכְמַת יִשְׂרָאֵל, יְכֻלָּה לְמַלֵּא אֶת שְׁלִיחוֹתָהּ רַק מִחוּר הַלֵּךְ-רוֹחַ חִיִּלּוֹנִי, אֲנִי-חִיאוֹלֹגִי בַּעֲצָם. הַאֲפִיכּוֹרִסִּים הַגְּדוֹלִים שֶׁבִּין רֹאשֵׁי בּוֹנֵיָה, שִׁירְתוֹ שִׁירְתָּ רַב אֶת עֲנִין הַאֲמוֹנָה: רַק אֲמוֹנָה שֶׁבָּאָה עַד מִשְׁבֵּר יְכֻלָּה לְגִלּוֹת, אִם נִשְׁאָרִי בִּה גִרְעִינִים שֶׁל חִינּוּיָהּ. מִסּוּפְקִי אִם אֲנִים בְּאִמְרֵי שִׁכְחִימִשִּׁים שֶׁנָּה (1850-1900) לֹא יִצְאָה מִחוּץ זֶה שֶׁל אֲנִשִּׁי חֻכְמַת יִשְׂרָאֵל מִלָּה מִקּוֹרֶית, חִיָּה וְכִלְתִּי-מֵאֻבֵּנָה עַל אֻדּוֹת דֵּת יִשְׂרָאֵל, מִלָּה שֶׁלֹּא עֵלָה רַקֵּב הַעֲרִיטִילִיָּה בַּעֲצָמוֹתֶיהָ וְלֹא כִרְסָמָה בִּה תוֹלַעַת הַאֲפּוֹלִיטִיקָה.

גוֹשִׁים שֶׁלָּמִים שֶׁל בַּעֲיֹת מוֹנִחִים כֹּאן כֹּאֲבֻנִים שְׁאִין לִחוֹת חוֹפְסִים. וְהוֹלֵכָה, לֹא כְּתוֹלְדוֹת הַסִּפּוֹרֹת אֲלֵא כְּחֹקֶר שֶׁל בַּעֲיֹת, נִשְׁאָרָה בְּמִידָה רַבָּה לְגִמְרֵי מוֹחֵץ לְמַחֲצִיחֵם. כִּבְעִיָּה דִּתִּית לֹא הוֹפִיעָה כָּלֵל. חֲסוֹי-נָא

רוֹתֵם שֶׁל בַּעֲלֵי הַהִשְׁכָּלָה חוֹבְרֵי שִׁפְטָה עֲבָר, חִיָּה מִבְּחִינָה עֲקֻרִינִית אֵין בִּינָם וּבֵין חֲבֵרֵהֶם בְּמִשְׁכָּר לֹא-כֻלָּם. שׁוֹם דִּבֵּר לֹא חוֹקֵן כֹּאֵן עַל-יְדֵי לִשׁוֹן חִיכּוֹמִיכִים, אִם לֹא נִאֲמָר אוֹלִי שְׁקוּל הַמֶּלֶךְ נִשְׁמַע עֲדִיין בִּיחֵר צִלְלוֹת אֲעֵל אוֹדִים מִהַכּוֹתִיבִים עֲבָרִית, וּמִקֶּרֶת יִהְיֶה "בַּעֲלֵי הַחִלּוֹץ" יוֹרֵת.

וְכִמָּה אֵין מוֹנֵה, אִיפֹא, אֶת חֻכְמַת יִשְׂרָאֵל זֶה בְּתַקּוֹפָה הַסְתֵּמִלּוּתָהּ תִּבְעִל-בִּיחִיתָ? רִשְׁיֻמֹּת הַשְׁאִיָּה מִרְגִּיזָה בִּיחֵר, כִּפִּי שְׁאִמְרוֹתִי, אֲעֵל אֲנִשִּׁי חִיכּוֹמִיכִי, הַלִּיבֵרְלִים הַנְּקִרָאִים שֶׁמִּרְגִּים הַשְׁמֹרִגִּים הַנְּקִרָאִים לִיבֵרְלִים. וְחִיָּה רִיב רִיבִים שֶׁל אֲנִשִּׁי-הַמַּדֵּעַ מִהֵם חִיָּה. וְהֵנָּה רֹאשִׁי פְּרִיקָה:

הַנִּצְחָה הַעֲרִיקָה הַאֲדִיגִינִילִי וְהַרְחֻקָה הַלֵּהֵת הַרִימּוֹנִי מִן הַהִיסְטוֹרִיָּה הַיְּהוּדִית עַל-יְדֵי חִיאוֹלֹגִיכִיָּה וְסִפּוֹרִיטְרִיטְרִיכִיָּה מוֹפְרָה. וְהֵן בַּעֲצָם הַחֻטָּא הַקְדִּימִי הַמְכּוֹרֵשׁ אֶת כּוֹלָם בְּכִי-הַמֵּאֻנָּה. הַעֲנֵק הַמְכִּיעִת הַזֹּאת: הַהִיסְטוֹרִיָּה שֶׁלֵּן, בְּקִרְאָתָ לַעֲדוֹת, לְחֻמְרָה וְלְחֻשְׁדָּה - הַיִּצְעִיר הַעֲצוֹם הַזֶּה, הַמֵּלֵא כּוֹחַ מוֹפִיעַ, הַמּוֹרֵכֵב מַחֲזִינִית, רִשְׁעֵי וְשִׁלְמוֹת, מְנַמְדִּי אֶת שִׁיעוֹר־קוֹמֵמֵת, מַעֲטָמֵעִם וּמְכַרִּין עַל עֲצָמוֹ שְׁאִינֵי לֹא-כֻלָּם; הַעֲנֵק הַרִימּוֹנִי אֵינוֹ אֲלֵא שׁוֹטָה תִּמְסֵי הַחֻמָּה מוֹהֲגִי אוֹרֶה שְׁוֹאֵף קוֹדֶמָה וְכָל בַּעֲלֵי-בֵית הַגּוֹן בְּיִשְׂרָאֵל יִכּוֹל לְדַרְשׁ בְּשִׁלְמוֹ מַחֲזִינִית קוֹרִיָּה, הַקִּירָה הַנִּקְרָה שֶׁל הַמֵּאָה הַחֲשֵׁעִי-עֲשׂוּדָה, וְלֹא יִכּוֹשׁ כִּי דִיבֹרֵר עַל יַחֲסוֹ אֲלֵי בִשְׁעוֹ.

אֲדִיגִיכָה - יוֹחֵף הַעֲבֵר עַל-יְדֵי טִשְׁטוֹשׁ הִיסְטוֹרִיָּה הַמַּעֲרִיכִים, הַמְדֻרִים וּמַחֲפִיזִים בְּהִיסְטוֹרִיָּה וּבְמַחֲשָׁבָה. בְּמִשְׁכָּה זֶה לִקֵּי כְּמוֹכֵן כְּמַעַס כָּל כּוֹחֵבִי וְתוֹלְדוֹת שֶׁל אִישִׁים, מִשְׁפָּחוֹת וְקִהְלִילִית. אִיזָה חוֹמֶר נִפְלֵא, שֶׁנִּעֲלָם עֲכִשְׁי לַעֲלִימִים, עוֹד חִיָּה בִּידֵי חוֹקִים אֲלֵי בְּאִלְפֵי מִקְרִים; וְאֲלֵי שְׁמוֹת עֲשֻׁתָּה הַדִּיטְנִטִּיכִיָּה בִּישִׁימוֹשׁ, אֵין גִּבּוֹן אֶת הַחֻשׁוֹב לֵן הַבִּלְיָטֵן אֶת הַשִּׁפְלִי, וְאֵם לֹא גִבּוֹרֵתוֹ לְחֻלּוֹטִין - אִיזָה חוֹמֶר שֶׁל כּוֹחַ שִׁיפּוֹט גִּבּוֹן בְּהַעֲרִיכָתוֹ וּכְשִׁימוֹשׁ בּוֹ?

סִנְטִינִימִטְלִיכִיָּה בְּכִינִית וּמַשְׁתַּכַּחַת (שְׁהוֹמִיצָהָ עַל-יְדֵי כּוֹחֵבִי גִרְמָנִית שֶׁל שְׁנוֹת הַשְׁלִישִׁים הַהִאֲרֵבִיעִים, אֶר כּוֹחֵבִי עֲבָרִית הוֹסִיפֵי עֲלֶיהָ כְּהֵנָה וְכִהְנָה, כִּיד הַאֲפִיכּוֹרִיכִי הַהִסְטוֹרִיָּה תַּגְמוֹנוֹת בְּמִלְצָה).

הַעֲמֻדָה הַהִיסְטוֹרִיָּה עַל הַמִּסְטִירִיכִיָּה וְהַנְּחֻמָּה בְּמִלְצָה. לִימָר סִנְטִינִימִטְלִיכִיָּה הַעֲצֻקָּה - בְּחִינָה "יִרְאָתָם" (מִפְּנֵי הַגִּיבּוֹ...), קוֹדֶמָה לְחֻכְמָתָם. מִי לֹא יוֹמֵר כֹּאן אֶת הַמְכּוֹכָה הַבְּהִילָה מִסְבִּיב לַסִּפּוֹרֹת עַל חוֹבֵרוֹת הַלִּיטְטִים הַיְּהוּדִים בְּתַקּוֹפָה הַמַּחֲשָׁבָה הַצְּרִיכִית וְאֵת גִּבּוֹתָ כָּל הַבְּעִיָּה הַכּוֹרֶכָה בָּהֶם עַל-יְדֵי אֲנִשִּׁי-מַדֵּעַ שֶׁבְּחֹרֵי לַעֲצוֹם עֲנִינִים בְּפִי הַעֲבָרָה אוֹ לְחֻכְרִי עֲלֵהָ כַּעַל בְּדוֹחֹת שֶׁל שׁוֹנָאִי יִשְׂרָאֵל. וְאֵין קֵץ

ושרים, על נשמת האומה, נדרש מאתנו גילוי הסוד של שיטת-קומתו האמיתי.

גורמים שהובילו ונחשבו לחיוביים מתוך השקפת-עולם של ההתבוללות וההתמסדות טעונים בדיקה חדשה ויסודית כדי לקבוע מה היה באמת תפקידם בהתפתחות האומה, גורמים שזיקלול בערכם, יופיעו בתארה אחרת וחייבית מתוך אספקלריה ואמת. גורמים שלא נראו ראויים לכך שחוקרים רציניים יתנו דעתם עליהם, יעשו מחזקים המגוון, הרי יתכן שמה שקראו אלו התנועות, יחשב בעינינו להתגלות של אור, ומה שנדרמה להם כהחיות הסרי-אונים – יתגלה לנו כמחוס הי נכבד. כזל של דבר : אבנים מאסו הכונים חזינה לראשי פנות. אין עוד צורך בסירוס האידיליקה, בקטנות-מוחזן משכילית ובלהטוטי האשליה. שאלות החג'ד והתלמוד, בעיות החברה והחזית החדה ועלמה הגשמי והרוחני – הכל כאשר לכל, פתרון תלוי בריבוי יסודית, בבדיקת רכישנו לאור הבנתו החדשה. אין להסתפק בשינוי כללי של אורניטציה, המבט צריך לחזור לתוך כל פרט ופרט – לבדוק אותו מחדש לאור המקורות, לתוך כל בעיה לחד – לחשוב אותה מחדש ולדעת לעמקה. בקיצור : הקמת בנין ביקרתי חדש והתקנת תמונה חדשה לגמרי של תולדותינו במובן חרות ביותר של המלה – זהו תפקיד המוטל על חכמה ישראל ב"דור החזית".

כאן נחוצים משיגים חדשים וקטגוריות חדשות, אינטואיציה חדשה ואומץ-ל' חדש : "הפלת ההפלה", היסול החיסול ושימוש ללא חת בבקורות ההיסטורית לפי שני צדדיה. משתה פונקציה אחרת להריסה היוצרת של הביקורת המדעית הבודקת כליות ולב בתעודות העבר : לא רחיצת המה והניטו אלא גילוי החיים הגוונים על-ידי הסרת המסכים והפרגודים המסתוריים והכחובות המכשילות. מתוך הדאלק-טיקה הפוריה שלה, מתוך הבקעה רדיקלית אל נקודת המפנה שבדרכה, שהן נקודות המבנה, משמשת הביקורת ההיסטורית משתה גם כפענחת פנורמקטיבי של כתב-הסתוים של העבר, של הסמלים הגדולים של חיינו בהיסטוריה.

שחרור מחשבותנו וחזית מתוך החסגר של אידיאולוגיה מסלפת המתנכחת למקורות חזונית, השמיימים והארציים – הריחו מחייב הריסת חומת החסגר הזה שנבנתה במשך דורות. מדע שעמד על השקר שברוח-ניות המדוהה דע להעמיד מחדש גם את בעיית השפעת-דמוגליון בין גור האומה ונשמתה וילמד אותנו לראות בפפחת בלתי-משוחדת את

ללמוד משהו על מהותה ככתבי נכריה פראנקל או אייקיק תירש וייס ! כבעיה דתית היא נסתרה מעיניהם לא פחות מהקבלה. מבחינה ידעה אין הברל עקרוני בעמדתם של החוקרים לגבי בעיית הליטטים היהודים ובעמדתם לגבי בעיית "אצילות" יותר כנון אלו של ההלכה או של הקבלה : כל-עצמן של בעיות ועובדות אלו התנגדו בתוקף מחור לפירוק הסנטימנטלי והאידילי, ואי-אפשר להשיק מהן תועלת אפולוג-טית רבה, מה שנאמר על בעיות כאלה מתוך אספקלריה עקומה נאמה, כי מקומן האמיתי של הבעיות תלול לא היה יכול להתגלות אלא מתוך שינוי יסודי של הפרספקטיבה ההיסטורית והרעיונית. יש הרבה בעיות-סרק בחכמה ישראל זו והרבה בעיות שלא מצאו את מקומן. אותו דרשן שכתב את החוברת הגרמנית, המפורסמת בין כל דורשי חרשיה : "עקב אבינו – חבר עיריה למופד" Unser Erzvater Jacob das Vorbild eines "ישראל וביטא את סוד חכמה ישראל בתקופה זו : שר-האומה בדפוס של בורגנות ועירה, ישראל ובעייתה מתוך האספק-לריה הבלתי-מצוהצחת של הפוסטוים על הסעיפים.

והנה בא השינוי היסודי והוא של הפרספקטיבה, הוא בא עם התנועה הלאומית. מצאנו מקום איתן לעמוד בו, מרכז חדש שסמנו נראו אפקים אחרים לגמרי וחדשים לגמרי. לא מבחזין נראה את בעיותינו, לא מבחזינת החיסול או החיסול-למחצה, לא מבחזינת השמורות המדוהות והמתוסדות, לא מבחזינת קטנות-המוחזין של אפולוגטיקה שחשבותותיה עם העבר אינם "חלקים". הסימה החדשה הייתה : לראות בפפציה ללכת מן המרכז אל הדיוק וללא פינול ! לבנות מחדש את כל בנין המדע לאור הנסיין ההיסטורי של היהודי היושב בתוך עמו ואשר אין לו חשבותות אחרים אלא ראיית הבעיות, המאורעות והמחשבות לפי אמתות הוייתם, במסגרת של תפקידים ההיסטוריים באומה. אם תעמדנו את עצמנו בתוך שלשלת הדורות בלי כל פינול, אם קשרנו את גורלנו עם גורלל החיסטורי של האומה בכל מובן, בין ב"חלונות" ובין ב"קדושה", הרי מן החכרת הוא שיינול בזה שינוי-ערכים עצום, במחומים רבים מהפכה ממש. יחזירו למקורות את חורם החי שנעשה בלתי-גללה ללכות אטומים ; יתגלה השק החזוני העצום, החימיקה החוססת שבמהלך ההיסטוריה על כל האורות העלילים, לא תיגנו עוד בכל עצמתה המלהמה בין אראלים ומצוקים, בין מלאכים

הבנין והחיוב. בקשנו להשקיע את עצמנו בחקר הפרט הפרט. אחזי אותו בולמים אל הפרטים היבשים, אל "הקטנות שבגדולות", כדי לפתח בהם את המציין הסתום של החיות החסות; כי ידענו: שם מקומה ושם גינות, משם יעלו מצינה ומשם נרוח את צמאוננו. בקישנו את אור האדיאיה המדעית הגדולה המאירה על הפרטים קקני-השמש המרדיות על פני המים, וידענו - וכי יש איש-מדע רציני שאין בלב חריב הנצחי החזא? - שאינה שוכנת אלא בפרטים עצמם. ידענו את כוחה של "עובדה" - וידענו ש"אין לך דבר מחזה יותר מעובדה" כדברי הפתגם הצרפתי, ועל-כן הלכנו לבקש את מהותה האדיאית בתור העובדות ומתוך העובדות. וכך נעשינו "ספציאליסטים", בעלי מלאכה אחת. ואם לא התנוצנו עם הקב"ה, כדברי האגדה, הרי התנוצנו עם השטן המרקד בנינו, זה שטן הרליטניות הבלתי-אחראית שאינה יודעת את סוד הבנין מפני שאינה יודעת את סוד ההליסה. אותו ניתוח גדול ונחוץ, היסול החיטול, החזקת הסרטן שבגוף החי של חכמת ישראל, אינו יכול להיעשות כל-אחר-יד, בפניו-נפש ובלי ידיעה מדויקת של מקומה הנגף, כלומר: הוא דורש חלך רוח אנטי-דיקטטני.

הנוצח. וכי ניצחנו? שינינו את הפרספקטיבה - וכי הוצאנו את המסקנות הפרטיות משינוי זה בכל חומר הדין, בכל האכזריות? האם חדרה האורניצציה הכיקרית באמת לכל תא ותא של עבודתו? הלכנו אל הפרטים - ואם באמת פתחנו אותם ופתחנו אותם, צירפנו אותם בצירופם החדש וקראנו את לשונם הנוסחת? האם הסתלקנו בהחלט, בכל ביטול מדעי קונקרטי, מן הדרכים והחטאים שהיינו מוטים בהם את חכמת המתבוללים וגרוהים?

קשה לענות על השאלות הללו בהן או לאו ברורים. רבה התכונה ורבה התנועה והאנדרלמוסיה. זנו מנקודת הקשיון שמלפני שלוש-ארבעים שנה ייצאנו למערכה חדשה. ולמה לא ניצחנו נצחונות גדולים? הרי אין ספק שאורח של חכמה בודונו נשתנה כליל, ורד ראיתנו שנתה את הכיוון שלה, וקיבלנו עלינו את חומרת המקום החדש שאמרנו לעמוד בו ולבנות בו. אין ספק שהרבה מאוד נעשה. ההתעוררות לא הייתה בלי תוכן. אבל חובה היא לומר שנשארו תקועים בדרך מזו החזון אל התגשמות.

לא העברנו את אומל הבקורת על כל הגלוי, הגרוטסקי והמעליב שבירושל חכמת ישראל שאמרנו לחדש את פניה. הכרנו על חכמית,

חכמת ישראל
הבעיה העצומה של יחסי ישראל והאומות, בלי בריינות ובלי התרבי-בות. מדע זה יתחם בכדי-ראש לצורות היצירה המקוריות בישראל: הפירוש, ההלכה המורש, ולבעיות הריאליטיות העמוקות החבויות בצורות אלו בתור קטגוריות אנטי-סיסטמיות של מחשבה דתית. הוא יגלה את המטאפיסיקה שלהן - אבל גם את הקרקע שגדל אותן. אך מה אחר במנין הבעיות העולות על לב כל מחבנו, והלא אין להן קץ, כולן מלאות חיוניות הסטורית ככרה ומשמעות עמוקה לכולן, וכולן פתחו כנא כבעיות לגיטימיות במקומן הליטימי כשאנו עומדים במקום הנוכח: בבקורת המתדשורת של האומה מתוך ההיסטוריה הנסערת הסטורית שלה.

תיאורתי את שינוי הפרספקטיבה ומה גלום בו מצד הניסוח החדש של בעיות חכמת ישראל. זאת הייתה האוירה המתוחה, אוירה שהייתה כולה מחושלת מעצמת החזון של מדע מתחדש, שינס את כוחו משרשי התחיה הלאומית, מהתעוררות הציניות ומהמגע התמידי באוירה של בנין האומה. כמה תכנית חוכנו או כשאחוזו בנו געגועים בלי גבול להאבק עם רוח העבר ועם שרי-האומה, וכך נמשכנו אל חכמת ישראל בימי געורינו. כשהחלטנו או להבקיע דרכנו אל "מעצמות החכמה" שנגלו לנו בחזון, היה בנו מן הנאות ומן הענות: מנאות בו המלך השבוי המתעורר מגלותו והידע "מאיוה מקום גלה ומאיוה מקום ייגאל", ומענותו של אדם המקבל עליו באהבה כל עבודה שחורה. התלהבו לאורה של אדיאה גדולה, שנאנו את מסלפיה והיינו נכונים לקבל על עצמנו את כל חומרותיה. ואדרבה, נהמגענו לחומרות הללו של דיני המדע. הרי הכטנו מסביב וראינו מספר מדעט מאוד של חוקרים בעלי מצפון מדעי ער ומפותח שנתנו לפי מידת-הדין, ועל-ידם השתחלל בשדות המחקר מחנה רב של דיילטנטים בעלי כוונות רציניות ושיטות פרושות, מאומנים למחצה ולשליש במלאכה שאמרנו לעסוק בה. ומבולב-לים ברעותיהם. על-כן נכספנו למדע המתאכזר על בעלי, שאין בו מקום למידת חסידות של "לפנים משורת הדין" שכל-כך השתמשו בה אצלנו כדי לחפות על כל הפגמים. על חוסר יכולת וכשרון, על חוסר עומק וחוסר דייקנות.

רצינו לחזור אל המדע על כל חומרותיו וללא פשרנות כפי שמצאנו אותו בדברי צונץ או שטיינשניידר, אלא שרצינו לכוון אותו לקראת

למִרְפֵּא, וְהִנֵּה - בַּעֲמֵת, בְּחֻרְבֵּן הַגִּמְזוּר שֶׁל עַמֵּנוּ בְּאִירֹפֶה נְחֻרְבֵּי גַם מִרְבֵּית הַכֹּחֹת הַרְעִינִים שֶׁקִּוִּינוּ לָהֶם לְהַמְשִׁךְ הַמַּסַּע. וְאֵלֵי אֵיךְ אֵנוּ יִרְדְּעִים כָּלֵל, כִּמֶּה יְחֻמִּים וּבִדְרָדִים אֵנוּ בְּמִלְאֲכֵהֶנּוּ. הָאֵם נִיבְנָה מִכֹּחַ שְׂאֵרֵית הַפְּלִיטָה? פַּעַמִּים נִדְמָה שֶׁעֲמִידָתָנוּ בַּפְּנֵי הַחֹזֶן הַגָּדוֹל שֶׁל חֻכְמַת יִשְׂרָאֵל הַמְחַדֶּשֶׁת הִיא כַּעֲמִידָתָם שֶׁל אוֹתָם הַמְּלֵאכִים שֶׁנִּקְרְאוּ לֹמֶר שִׁירָה לַפְּנֵי הַמָּקוֹם וְלֹא הִסְפִּיקוּ לְהַשְׁלִים פֶּרֶק, "כִּי כֹחֵם חֲשֵׁשׁ וְכִסֵּל לַעֲמֹד בַּפְּנֵי יוֹצֵרם כִּהְמַבְטֵל הַנִּיצוֹץ עַל-גִּבֵּי הַגִּוְהֹלֶת".

אֲבֵל הַחֲתֻמָּנוּ בְּהַלְלֹת, לְמַעֲשֵׂה קִבְלָנוּ בַּפְּרָטִים אֵיךְ מַסְפֵּר אוֹתוֹ אִפְּיוֹ רֵאשִׁית שְׁבוֹנוֹ לוֹ בְּהַחֲרוֹתָיו. בָּאֵנוּ לְמִיָּד וְנַמְצָאנוּ מַשְׁפָּטִים.
א-אֲפִשֵׁר לֹמֶר שֶׁהִצָּאנוּ כִּכֵּר לְפִנֵּי אוֹתוֹ נִתְחַן עִמּוֹק שְׂבֵא לְשֵׁר מִבְּשָׂרֵנוּ אֵת הַגֵּעַ רַב-הַגֵּנִים שֶׁשֶּׁפֶת בָּהּ, לֹא חֲתַכְנוּ עַד הַעֲמֹק כְּרֹאֵי.
הָאֵם חִסְלָנוּ אֵת הַטִּיטִימְטִילִיָּה? הַחֵרֵץ עִדִּין הִיא מִתְהַלֶּכֶת עִמָּנוּ, בְּלִבּוֹשִׁים חֲדָשִׁים וְכִסְמוֹנוֹ חֲדָשׁ, לֹא פִתּוֹ מִרְגִּזִּים מִתְהַלֶּכֶתִּים. הָאֵם חִסְלָנוּ אֵת הָאִידִי־לִיקָה הַכּוֹחֵב? הַחֵרֵץ הִיא צִנֵּה בִדְרֵךְ חֹזֶה בְּלִבּוֹשֵׁי שֶׁל מִדֵּעַ אֹרְחֹתֵינוּ הַגָּדוֹל וְהַלֵּךְ סִבִּיבֵנוּ. הָאֵם חִסְלָנוּ אֵת הָאִידִי־אִילֹגִיָּה הַמְשִׁכִּילִית בְּשִׁפּוֹט עַל חֻפְשׁוֹת דְּחִיזָה וְרִדְנוֹ לְעִמּוֹק הַבְּתוֹן? צֹא וְלִמֵּד מֶה בִּיקֵשׁ דִּוְכָנוֹב לְעִשׂוֹת בִּ"חֻלְדוֹת הַחֲסִידוֹת" שֶׁלֹּא, הָאֵם חִסְלָנוּ אֵת הָרִיטִיטִיטִיָּה וְהַחֲסִידוֹת הַמְשִׁכִּילִיָּה, בְּחִסְטוֹרִיָּה, בְּפִלִּי־לֹגִיָּה וּבְפִלִּי־סוֹר־פִּיָּה? הָאֵם לֹא הַחֲמִיקָה מִיָּדֵינוּ בַּעֲשֵׂרָה לְבוֹשִׁים חֲדָשִׁים? הָאֵם לֹא נִכְסְנוּ קֶצֶת נִשְׁמֹת מֵעוֹלָם תַּחֲתוֹ חֹזֶה וְרִשֵׁי מְלוֹכָה בְּעוֹלָם תַּחֲתוֹן שֶׁעֲסָקָנוּ בּוֹ?

כָּל הַגִּנְעִים הָאֵלֶּה לְבִשׁוֹ עֲמָה לְבוֹשׁ לְאוֹמֵי, מִן הַפֶּה אֵל הַפִּתּוֹת: אַחֲרֵי הַרְקוֹת הָאֵתֶת שֶׁל הַחֲבֻלָּלוֹת בָּאָה הָאֵתֶת, נוֹ שֶׁל הַפִּרְאֹת הָלְאוֹמִית הַמְּתַרְבֶּכֶת, טִיפְחָנוּ דָרֵשׁ לְאוֹמֵי וּמִלִּיצָה לְאוֹמִית בְּמִדֵּעַ, בְּמָקוֹם הַדֵּרֶשׁ הַדָּתִי וְהַמִּלִּיצָה הַדְּחִיזָה. וְכֵשֶׁנִּי הַמְּקָרִים נִשְׁאָר הַכֹּחֹת הָאִמִּיתִיִּים שֶׁפָּעִל בְּעוֹלָמֵנוּ, הָ"דִימְנִיָּה" הָאִמִּיתִי, מִחוּץ לְתַמְנוֹת שִׁיצְרָנוּ. הַחֲלִילָנוּ בַּעֲבֹדָה, נִתְחַוְנוּ לְעִשׂוֹת אוֹתָהּ בְּאִמְנוֹת, וּפְקִחוֹ עִנְיָנוּ וְנִתְפַּחְנוּ, עַל יָמֵינוּ וְעַל שְׂמָאל נִעֲדָמוֹת הַבְּעִיזוֹת הַדְּרִשׁוֹת תִּקְוָנוּ, וְלֹא בַּחֲפִזָּנוּ יִבּוֹא חֲסִידוֹם, וְאֵם פָּנִינוּ מִיָּדֵינוּ לְרִבִּיזָה יִסְדֵּרִית שֶׁל יִרְשָׁתָנוּ, גִּדְרִית זְקִיקִים לְהַרְבֵּה אוֹמֵי-לֵב וְלִפְתוֹ-תַּפְלָה אֵל הַרְבֵּה תַּחֲמוֹמִים סְגוּרִים. שְׂמָתִיעַ אֵל הַיִּסְדֹּת הָאִתְּנוֹת שְׂבִינֵי יוֹכֵל לְחִיבּוֹת עֲלֵיהֶם, שְׂמָה אֵיךְ זֶה מִקְרָה שְׂאֵץ לֵנוּ עַד הַיּוֹם מִבּוֹא מִדֵּעַ לְחִלְמוֹד? אֵיךְ לְמִדֵּעַ הַמִּעֲוֵר עַל הַסִּכּוֹם, אֲבֵל אֵיךְ לֹא שְׂבַעֲנוֹ לְמִדֵּעַ הַמְּקָרִים אֵת הַסִּכּוֹם לְגִיתָהּ, לְבִירֵר לְמִצְוֵי הַפְּרָטִים, לְדַאֲבוֹנוֹ, יֵשׁ בְּחֻכְמַת יִשְׂרָאֵל הַמְּחַדֶּשֶׁת בְּאוֹמֵתָהּ מָקוֹם לְחֹשׁ בִּשְׁתִּי הַסִּכּוֹת גַּם יָחִיד. וְכִרִּים שֶׁצָּחֲקוּ עֲלֵיהֶם כַּעַל עַמִּי-דֹאֵרֵךְ כִּהְיוּ סְפִיר־סִיכּוֹם הַמְּבִיטִים אוֹתָהּ, כִּי לֹא מִצָּאנוּ בָּהּ אֵת הַכּוֹחַ לֵכֵן; וְיֵשׁ סְפִיר־סִיכּוֹם שֶׁנִּתְחַבֵּנוּ עַל-יְדֵי חֲכָמֵינוּ שְׁנוֹת לֹחֶם שֶׁלֹּא נִתְחַבֵּנוּ.